

PRIZMA

Prizma - časopis za jezička pitanja.

Призма - часопис за језичка питања.

Prism - A Journal of Linguistics Issues.

Prisme - revue linguistique.

Prisma - Zeitschrift für linguistische Fragen.

Призма - журнал по вопросам языка.

Prismo - Revou pri lingvistikaj problemoj.

Godina I

Sarajevo, 1990

Broj 1

YU ISSN 0353-6386 UDK 80

Sadržaj

Predgovor 5

Teorija jezika

1. Dubravko Škiljan. *Lingvistička kritika ideologije*. 7
2. Ranko Bugarski. *Autonomija u lingvistici*. 13
3. Midhat Ridanović. *Ekonomija u jeziku*. 21
4. Branko Tošović. *Metaplazme u jeziku*. 29
5. Danko Šipka. *Algoritam za obradu ambigviteta i sinonimije pomoću "gramatike upotrebnih etiketa"*. 39

Serbokroatističke teme

1. Sreto Tanasić. *Dekomponavanje predikata i zavisno-složena rečenica*. 47
2. Veselinka Kulaš. *O ambigvitetnosti kontekstualno neuključenih rečenica sa veznikom ili*. 57
3. Jasna Hadžimejlić. *Morfološke praznine i supletivni oblici u deklinaciji srpskohrvatskih imenica*. 65
4. Senahid Halilović. *Osnovne odlike govora Tuholja kod Kladnja*. 77

Бранко Тошовић

МЕТАПЛАЗМЕ У ЈЕЗИКУ

У раду се разматра супстанционална модификација језичке форме примјеном различитих поступака: додавања, одузимања, премјештања и замјењивања. Аутор утврђује методолошки поступак и предлаже типологију метаплазматских облика и операција.

Језик је динамички систем у коме дјелују различите законитости. Један од облика језичког динамизма су промјене у формалној структури настале различитим трансформацијама.

Супстанционалне модификације језичких јединица различитог нивоа подразумевају четири основна поступка - поступак додавања, поступак одузимања, поступак и поступак премјештања. Направити измјене овог типа значи додати или одузети, уметнути или избацити, раширити или збити, смањити или увећати, замијенити или пребаци-ти или пак потпуно изоставити. Да би се говорило о трансформацији језичке материје без промјене њене видске припадности, неопходно је увести два појма - појам примарног облика, односно еталона који се трансформише, и појам секундарног облика, односно облика који се добија трансформацијом. Први облик назваћемо протоплазмом, а други метаплазмом. Пошто протоплазма подразумева неки образац од кога се полази, односно претпоставља еталон као идеални или утврђени тип нечега, протоплазмом ће се сматрати оно што је у језику општеприхваћено, друштвено верификовано, релативно стабилно и унифицирано. Овакав статус може имати језичка норма.

Појам метаплазма означава двије ствари. Први дио композице (*мета-*) указује на процес, на поступак који доводи до супстанционалне модификације. Он означава прелазак на нешто друго, нешто ново, претпоставља трансформацију, промјену стања.

Други дио (*-плазма*) означава оно што је настало, што се формирало. Пошто се у нашем језику овај појам асоцијативно више веже за значење другог дијела композиције, под појмом *метаплазма* подразумеваћемо трансформирани облик протоплазме, а сам поступак означаваћемо или општим одредницама (модификација, трансформација, деформација, структурно помјерање и сл.) или конкретнијим називима као што су плус- и минус-поступак. На тај начин може се потпуно обухватити ова језичка појава. Тумачење метаплазме као операције (како се то ради у реторици) уже је од оваквог посматрања. Метаплазма је, дакле, неоформа настала супстанционалном модификацијом сталона различитих језичких нивоа (фонетско-фонолошког, морфолошког и синтаксичког). Она означава мијењање формалне структуре сталона, тачније промјену његове линијске организације.

Протоплазма и метаплазма образују различите корелативне односе који се могу ставити у контекст неких других појмовних опозиција.

Однос протоплазме и метаплазме може се довести у вези са односом норме и нарушавања норме. Протоплазма је нормативна језичка јединица, односно јединица стандарднојезичког типа, док је метаплазма облик нарушавања норме.

Односу протоплазме и метаплазме близак је однос инваријанте и варијанте. Инваријанта, слично сталону, подразумева апстрактни систем одвојен од његових конкретних реализација, док су варијанта и метаплазма видски типови или конкретне врсте језичке јединице. Термин "варијанта" већ је прилично заузет у језику, широко се употребљава за ознаку најразличитијих појмова (графичке, основне, дијалектске, фонетске, лексико-семантичке, морфолошке, семантичке, стилистичке... варијанте; варијанте фонеме, морфеме; варијантни

-
- 1) Као илустрацију, наведећемо најобичније примјере именичких, придевских, замјеничких, прилошких и везничких метаплазми: *тељац, тица, сафул, пос'о, Инглез, инглезки, 'наки, овлики; овдјека, 'вамо, вамо, дољена, оклен, ђе; 'вако; јопет, ондај, копо; к'о, ко; ил', ал', нит, дакле...* Посебно су раширене глаголске метаплазме. Једна од најинтересантијих је *највољети*. Код глагола налазимо императивне метаплазме, рецимо, са постфиксима *-дер, -дере, -дете* или типа *бјж'мо*, затим инфинитивне (*заборавит'*), презентске (*јес'*), перфектне (*дош'о*), аористне (*задеси'*), кондиционалне (*би' заиск'о*), футурске (*'оћемо*) и сл. Све су ово су најједноставнији примјери - сложенији се налазе на ширем морфолошком плану или на синтаксичком и текстуалном нивоу. Више о томе в. Бранко Тошовић. *Глаголска метаплазма*. - Књижевни језик, Сарајево, 1990, бр. 1, стр. 17-28; Бранко Тошовић. *Деглаголизација као ујетнички поступак у руској и нашој поезији*. - Књижевни језик, Сарајево, 1986, бр. 15/3-4, с. 327-330.

глагол...), дакле као термин одвећ је оптерећен па је неопходно појаву о којој говоримо другачије означити, односно изабрати одредницу са мањим функционалним оптерећењем и прецизнијим значењем, тим прије што је појам варијанте ужи од појма метаплазме. Варијанта је једна од врсти метаплазме, али никако њен једини облик. У суштини, однос еталона и метаплазме је ало-емичког типа, јер подразумијева опозицију структурног елемента и његове модификације.

Протоплазма и метаплазма могу се довести у корелативну везу са појмовима основни - дублетни облик. Дублет се у принципу може подударати са метаплазмом, али метаплазма је, као и у односу на варијанту, шири појам: дублет подразумијева постојање двају различитих ликова исте језичке јединице, док метаплазма не почива искључиво на овој квантитативној опозицији. У метаплазми нарушавања еталона могу бити много радикалнија од оних која воде настајању дублета. Као алтернативни облик метаплазма се понаша слободније од дублета.

У односу на дихотомију денотација - конотација, немаркираност - маркираност, еталон је немаркирани, неутрални облик, а метаплазма маркирани, конотативни облик, облик који носи у себи допунску информацију.

Протоплазма је увијек експлицитна језичка форма, а метаплазма садржи у себи доста имплицитности или је у потпуности имплицитна категорија.

Тергеминус редунданција - метаплазма - економија један је од најсложенијих односа у језичким интеракцијама. Метаплазма се на извјестан начин налази у процијепу између двију веома изражених тенденција у језику, које се могу назвати и законима - закон економије снага (или закон скраћивања) и закон хиперкарактеризације (или закон редунданције). Формално проматрано, метаплазме које настају на бази плус-поступка требало би да се налазе у сфери редунданције, јер се говорна порука продужава (долази до настајања абундантних облика). Супротно, метаплазме које настају минус-поступком лоцирале би се у сферу економије, пошто се скрађује говорно саопштење. Међутим, овако схватање метаплазме узима у обзир само један процес језичке комуникације, а то је кодирање. Структурирањем дуже поруке стварно долази до сувишности сигнала који преносе информацију; и обрнуто: организацијом краће поруке штеде се напори у обликовању информације. Али ако пређемо на терен декодирања, схватићемо да оно што је у шифрирању економично (редундантно), не мора бити у дешифровању. Свако скраћивање и проширивање еталона за примаоца ствара додатно оптерећење, поготово ако долази до појаве онога што су руски

формалисти назвали отежалом формом. Према томе, овдје се, прије свега, мора узимати у обзир позиција учесника говорне комуникација (пошиљаоца и примаоца).

За означавање појединих облика метаплазми већ постоје устаљени термини. Рецимо, метаплазма која се заснива на изостављању неког структурног елемента позната је у лингвистици под називом елипса.

Метаплазме настају свјесним и несвјесним путем. Свјесне метаплазме настају као резултат намјерне трансформације примарног облика. Оне су доста разноврсне. Један од најизразитијих облика свјесних метаплазми су нарушавања еталона ради стварања изражајности и експресивности казивања. Такве облике метаплазми можемо назвати стилистичким метаплазмама. Оне у свакодневној писаној и говорној комуникацији представљају основни дио свјесних метаплазми и долазе у форми фоностилема, морфостилема, синтактостилема, лексикостилема, графостилема и др.

Свјесне метаплазме налазимо у специфичним видовима језичког комуницирања. Један од њих је криптографија (тајно писање и шифрирање), које настаје транспозицијом, супституцијом, мијешањем, инверзијом... графичких елемената. Криптограми се могу декодирати само ако се зна кључ за њихово дешифровање. Криптографију можемо назвати глобалном метаплазмом. Врстом глобалне метаплазме сматрамо и стенографију (начин писања којим се ријечи максимално скраћују, структурни елементи изостављају и уводе посебни знаци). Осебујну врсту криптолалије (тајног језика) представља језик лопова. То је, као у претходном случају, вјештачки језик који је, прије свега због своје девијантности у односу на стандардни језик, неразумљив за непућене. Велик број метаплазми налазимо у жаргону - вјештачком језику појединих социјалних слојева и групација које желе да се језички изолују или разликују од других друштвених категорија. Нпр. *гениш* - генијалац, *драца* - драгстор, *крокодилка* - ружна дјевојка, *набацишка* - удварање, *ханзапластиканац* - танго и др. Метаплазме су саставни дио још једног особеног комуницирања: тзв. шатровачког говора - специјалног језика деликвената, лопова, скитиница и других припадника најнижих социјалних слојева који су обично у сукобу са друштвеним нормама. Најкраће, то је језички израз декласи-

раних елемената. Један од појавних облика шатровачког говора су свјесна нарушавања јединица различитих језичких нивоа, њихово намјерно извртање, преметање структурних дијелова, изобличавање језичке супстанце с циљем да се разумијевање такве језичке форме ограничи само на оне којима су упућене. Примјер шатровачког говора даје Р. Кено у својим Стилским вјежбама¹. Уопште сваки тип тзв. тајних језика (језици који се специјално стварају ради ограничавања комуникације само на строго одабрани број људи) садржи велик број разнородних метаплазми. Један од њих је и *ротвелш* - врста специјалног језика, језик скитница.

Метаплазме долазе и у форми анаграма (обрнутог писања, преметаљки, изражавања у облику преметања слова), хомеоптотона или хомеоптога (вишекратног понављања истог падежа или наставка), ономатопеје итд.

Несвјесне метаплазме имају два појавна облика: нормални и патолошки. Нормални облик настаје као резултат недеформисаних психофизичких процеса који воде формирању говора, док патолошки облик настаје услед поремећене можданске активности, која је у неуроллингвистици позната као афазиа.

Под нормалним подразумевамо и непатолошке грешке у процесу говорне комуникације (штампарске, граматичке и др.). Од давнина су познати називи "*lapsus linguae*" (говорна погрешка, грешка у говору) и "*lapsus calami*" (писмене грешке, грешке у писању). Постоји неколико врста таквих метаплазми. Једна од њих је тзв. фантом (фантом-ријеч, фантомска ријеч, саблазна ријеч) - ријеч настала погрешним писањем или читањем, грешком лексикографа или тискара. Позната је и под називом *vox nihili*. Уколико долази до већег броја таквих грешака, оне се у појединим облицима писане комуникације обједињују у тзв. коригенду (попис штампарских грешака у књизи). Грешке које долазе као резултат било каквог неспоразума називају се лажним ријечима. Неправилна употреба језика у писању може се означити општим термином каконофонија (мада се понекад под тим подразумева и намјерно погрешно писање). Врста каконофоније је параграм(а) - писање једних слова умјесто других. Такве се метаплазме могу проматрати и

1) Једног пање дање око подље на задљој формиње платње бусање аутање напуштим тиње пање са гимње дуње томње врање и са широмње шење окруженим теноплење помње узине уместо кење трање (...) Кено Р. *Стилске вјѣбе*. Превод Данило Киш. - Рад. Београд 1977. с. 94.

по појединим језичким нивоима. Тако неправилан избор граматичких облика доводи до тзв. солецизма. У писаној комуникацији често долази до хаплографије – погрешке у писању када се skupина слова коју би требало двапут написати пише само једном (*филогија* уместо *филологија*). Понекад се погрешно исправља правилан облик и то доводи до хипернормализације (хиперкорекције). Претјерано настојање да се говори коректно, у духу норми води појави хиперурбанизма. Посебна врста хиперурбанизма је малапропизам – деформација ријечи и израза стандардног језика код необразованих људи. Ту спада и паретимологија – погрешно извођење поријекла ријечи и, на бази тога, појава неправилних облика типа *укопација* уместо *окупација* (народна или пучка етимологија). У усменој комуникацији велик број метаплазми настаје на бази погрешног изговора појединих фонема. Такве метаплазме могу долазити у облику параламбдацизма (погрешног изговора фонеме) параротацизма (неправилног изговарања фонеме (нпр. код дјете *лука* уместо *рука*), парасигматизма (неправилног изговарања фонема [с] и [з], *тетизма* (замјењивања неких сугласника сугласником (нпр. *тота* уместо *кока*), *тепања* итд.

Поједини видови језичког изражавања веома су погодни за настајање метаплазми. Велика убрзаност писања (агитографија) или пак прекомјерно брзо говорење (агитолалија) врло често доводе до различитих погрешака. То особито важи за брзорјечице (брзо изговарање ријечи на које се не обраћа посебна пажња). Оне се могу појавити у кратком говору, познатом под називом алокуција.

Метаплазме на бази плус- или минус-поступка вежу се за различите стилове и начине изражавања као: бомбаст стил (одвећ кићен), испредикани стил говора, лапидаран стил, прегнантан стил (кратак, језгровит, сажет), телеграфски стил (кратак, сажет стил), тежак стил, кухињски језик или језик куварица (лош погрешан језик пун изобличених ријечи, граматички неправилан), испреплетени говор, односно вежу се за поједине карактеристике изражавања као што су обилност израза (редунданција, употреба непотребних ријечи, израза, гласова и др., преобиље), празнословље, парафразија (брзоплетост у говору), брахилогија (кратак и сажет начин изражавања, концизно и скраћено изражавање), глосолалија (говорљивост, брбљивост), гонгоризам (празан, надувиен књижевни стил), хиперафазија (претјерана говорљивост), дивагација (трабуњање, бунцање), емболалија (уметање у говор бесмислених ријечи), емфаза (претјерано кићен говор, извјештеченост у говору), хиперфазија (претјерана говорљивост), хиперкарактеризација (претјерано нагомилавање изражајних средстава), инкохеренција (неповезаност, збрканост, противурјечност у начину

изражавања; елиптични говор), какофонија (незграпност у начину изражавања), кондензација (згуснотост, збијеност), култизам (надувено изражавање, кићен говор), лалореја (брбљање, брбљивост), логореја (претјерана, ненормална говорљивост), локвацитет (брбљање без разумијевања казаног), парартрија (поремећен, неповезан говор), парезија (слобода у говору), перисологија (опширност у говору, редунданција; преобичан, бујан израз), пикнофразија (збијено, сажето изражавање), психтацизам (употреба ријечи без њихова разумијевања; неразумљива, механичка употреба ријечи), тахифазија (брз говор), тахилалија (брзо говорење), ултранзам (претјерана слобода у писању, необуздан начин писања) и сл.

Метаплазме се сусрећу и у графици, у појединим врстама писма. Ту су интересанта тзв. непотпуна писма, у којима се изостављају одређене врсте слова. Једно од њих је консонантско писмо - писмо које служи само за приказивање сугласника, док се самогласници не региструју (нпр. у арапском, старохсбрејском). Посебну врсту чини континуирано или непрекинуто писмо, у коме нема празнина између ријечи.

До појаве метаплазми долази у рукопису. Деформације у облику одступања од правилног исписивања слова настају првенствено приликом убрзаног писања. То могу бити нарушавања прегипа кривине, деформације угла, сжимања, мијењање величине (висине, дебљине) слова. Деформације у рукопису резултат су нехармоничног кретања прстију руке.

Ненормални облик метаплазме је врста метаплазме патолошке природе и у психоллингвистици је већ обиљежена као аграматизам. Он представља нарушавање оних психо-физиолошких процеса који граматички обликују говорну активност. Аграматизам се јавља у различитим формама - као аграфија (губитак способности писања), акатафазиа (неспособност структурирања исказа у складу са граматичким правилима), елексија (губитак способности читања), анартрија или дизартрија (губитак способности изговарања гласова), парафазиа (неправилна употреба ријечи, дјелимична афазиа; збркан говор; стварање нових, искривљених ријечи у говору), парафемија (замјењивање и бркање ријечи), парафонија (поремећеност у стварању гласа, дјелимична афонија), парафразија (замршен и збркан ред ријечи у говору, брзоплетост у говору) и др. Све те форме одликују се нарушавањем синтагматског или парадигматског плана формирања говора (или и једног и другог). Такву врсту метаплазме назваћемо афазиском метаплазмом.

Из изложеног се може закључити да према природи и основним особинама треба разликовати следеће врсте метаплазми: 1. афазиске

(патолошке деформације говора), 2. какофонијске (грешке у говору), 3. стилистичке (конотативна нарушавања еталона), 4. стенографске, 5. графичке, 6. рукописне.

Ово би требало да буде глобална подјела. Све остале класификације разликују метаплазме према одређеним диференцијалним облицима. Рецимо, издавају се глаголске, именичке, придјевске, замјеничке и др.

Поступци који се примјењују за стварање метаплазми веома су разнородни. Они се могу подијелити на опште и појединачне. Општи су они који указују на глобалност метаплазматских операција. То су актуелизација, деформација (деформирање), деградација (деградирање), искривљавање, нарушавање, потенцирање. Појединачни се дијеле на (1) плус поступке или операције које воде стварању редундантних облика, (2) мунус поступке или операције које воде стварању економичних, скраћених облика и (3) супституционалне поступке или операције којима се ништа не додаје нити одузима, већ се врши премјештање, замјена и сл. Плус-поступци могу бити на различит начин именовани: адјекција (додавање, понављање), адјункција (додавање), аднексија (припојење), агломерација (скупљање, нагомилавање), акумулација, амплификација (повећавање, проширивање), анадиплоза (подвостручавање), дуљење, дуплицирање, подвостручавање, експанзија (додавање), екстензија (проширивање, повећавање), епентеза (уметање), гомилање, кумулација (гомилање), парентеза (уношење, уметање), перинтеграција (проширивање основе), подвостручавање, појачавање, понављање, пролонгација (продуживање), проширивање, протеза (додавање на почетку), растезање, раширење, редупликација (удвајање), реприза (повнављање), удвајање, удвостручавање, уметање, увећавање, увеличавање... Мунус поступци такође имају разнородне називе: абривијација, афеза (одсијецање дијела ријечи или синтагме), анаколуција (изостављање ријечи или слова), апокопа (одсијецање на крају ријечи), апсорпција (изостављање вокала у сусједству са сонантном), афереза (отпадање почетног гласа), дефлексција (губљење наставка), дезафиксација (губљење суфикса), дијереза (испадање), елипса (изостављање), елизија (испадање крајњег вокала), фузија (стапање морфема), гаплоглија (испадање једног или два слога због дисимилације), губљење, гутање, интеграција, избацивање, изостављање, кондензација, контракција, конвергенција (стапање, слијевање), краћење, краза (сажимање вокала), омиесија (изостављање), отпадање, парагога (епентеза на крају ријечи), покраћивање, пролапс (испадање), редукција, рестрикција, сажимање, синкопа (скраћивање), скраћивање, стезање, сужавање, умањивање итд. Супституционални

Датум поступци нешто су мање издиференцирани: инверзија, метатеза, метатонија (промјена акцента), премјештање, надомјештавање (надокнада неког гласа другим), пермутација (промјена слиједа елемената), преметање, супституција (замјена), замјесњивање и др.

Метаплазма је, дакле, једна од лингвистичких универзалија. Стога је фиксирана још у античко доба. Пошто је присутна у свим језицима свијета, она има општејезичко значење па се с пуним правом може сврстати у панхроничке категорије.

Аутор износи пачи и отворена питања граматике употребних етикета и њеног алгоритма за обраду амбивитета и синонимје поређењем темпоралних, територијалних и функционалних етикета лексемских група и текстова у којима се лексеми из ове групе могу

Бранко Тошовић

МЕТАПАЗМИ В ЯЗЫКЕ

В настоящей работе рассматривается явление, обозначенное термином **метаплазм**, сущность которого состоит в субстанциональной модификации языковой формы при помощи различных приемов: добавления, сокращения, перемещения и замены. Автор устанавливает методику и предлагает типологию метаплазматических форм и операций.

Аутор износи пачи и отворена питања граматике употребних етикета /lexima/ "граматика" употребљен је условно/ састоји се од два списка таквих етикета (за лексеме / lexemes), те правила о могућности њиховог комбиновања. *Ambiguity* одређујемо као једна лексемална секвенца за коју се могу изнети најмање двије семантичке интерпретације, а *synonymy* као двије различите текстуалне секвенце са (приближно) једнаким семантичким интерпретацијама.

Полазне претпоставке

1.0 Основ за "граматику" и њен алгоритам јесу неке релативно једноставне чињенице људских перцептивних и креативних способности у језику. Оне се, угрубо, могу описати овако:

1.1 Кад читамо или пишемо неки текст, по правили знамо о каквом се тексту ради. Знамо да ли читамо спортске стране "Политике", саопштење Сабора Хрватске, писму Губомира Мисјца, итд. Исто тако, свјесни смо да ли пишемо писмо пријатељу, роман, или попуњавамо, на примјер, SUP-ов формулар. Уз то, обично знамо и вријеме (макар и приближно) у коме је текст настао или кад га стварамо. Знамо и то које су лексеме "дозвољене" (тј. које се лексеме могу радити) у одређеном контексту. Сједнастено томе, очекујемо да прочитамо и користимо не све могуће лексеме, већ